

УДК.343.214.

КОСТЕНКО О.М.,

д.ю.н. професор, завідуючий
відділом проблем кримінального
права, кримінології і судочинства
ІДП ім. В.М.Корецького НАНУ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ДОКТРИНА УКРАЇНИ (ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ)

Як свідчить людський досвід, найбільш небезпечними і шкідливими для людей є сваволя і ілюзії, які зароджуються в «надрах» самої людини і являють собою «зародки» всякого зла.

Однією з таких шкідливих ілюзій є дуже поширена правова ілюзія, що закон, набравши сили, має властивість дії сам по собі. З цього витікає хибний і шкідливий висновок, що якщо закон «не діє» чи «діє неправильно», то в цьому винен сам закон. Викликані цією правовою ілюзією чекання не справджуються, і тому всі зусилля спрямовані на ілюзорну мету: прийняти такий новий закон, який би сам по собі «запрацював» і вирішив всі проблеми.

Не заперечуючи того факту, що законодавство може бути як добрим, так і поганим, треба проте, на нашу думку, позбавлятися ілюзій, що ефективність законодавства залежить переважно від самого законодавства. Виходячи з цього, сьогодні існує актуальна потреба в новій концепції ефективності законодавства, в т.ч. і кримінального.

Очевидно, що ця концепція повинна ґрунтуватися на ідеї інструментальної функції закону. Закон – це не що інше, як інструмент (добрий чи поганий) в руках людей, які його застосовують. В відповідності до цієї концепції можна зробити такі висновки:

1. Закон працює тоді, коли його застосовують люди.
2. Закон працює так, як його застосовують люди.

Для того, щоб застосовувати закон люди повинні мати волю і свідомість. Від того, які ці воля і свідомість залежить, як люди будуть застосовувати закон, тобто як цей закон буде «працювати.»

Стан волі і свідомості людей, які застосовують кримінальне законодавство, визначається їх правовою культурою, під якою, на

нашу думку, треба розуміти міру узгодженості волі і свідомості людини із законами соціальної природи, в т.ч. і законами природного права.

Якщо виходити з цього, то можна зробити такі висновки:

1. Те, як працює закон, в т.ч. і Кримінальний кодекс, залежить від правової культури громадян, які його застосовують, тобто від культури його застосування.

2. Культура застосування Кримінального кодексу залежить від міри узгодженості волі і свідомості людей, які його застосовують, з законами соціальної природи.

3. Виходячи з інструментальної концепції закону, в т.ч. і КК, культура застосування Кримінального кодексу є основним фактором його ефективності, а властивості самого КК – додатковим.

Формою існування правової культури людей, які застосовують Кримінальний кодекс, є правова доктрина, одна з різновидів якої є кримінально-правова доктрина. Застосування Кримінального кодексу, неможливе без наявності правової доктрини в голові тих, хто його застосовує. Людина, яка береться застосовувати будь-який закон без правової доктрини, нагадує «вершника без голови». Доктрина – це така собі інструкція, без виконання якої, наприклад, користувач не може ефективно застосувати той чи інший засіб (прилад, інструмент, препарати і т. д.) . Інакше кажучи, як показує досвід людської діяльності, для того, щоб чимось користуватися, людині треба чимось керуватися. В застосуванні закону роль керівництва виконує те, що називається доктриною. Правову доктрину, на нашу думку, можна визначити як уявлення про природу права, яким людина повинна керуватися, створюючи законодавчий акт або застосовуючи його.

Спеціальним видом доктрини є кримінально-правова доктрина.

Зразком кримінально-правової доктрини може слугувати кримінально-правова доктрина, що сформульована Чезаре Беккарія і сьогодні продовжує служити доктринальною основою кримінального законодавства та практики його застосування в прогресивних системах країн світу.

При ближчому розгляді стає очевидним, що в основі кримінально-правової доктрини Чезаре Беккарія лежить уявлення про природність права, виражене в вигляді природного права.

В зв'язку з необхідністю розроблення сучасної кримінально-правової доктрини України актуалізуються проблеми, які стояли перед Чезаре Беккарія, і особливо питання, яке, на нашу думку, можна сформулювати як «основне питання правознавства». Це питання про таке: «Право – це твір Природи чи людей? А якщо того і іншого, то яка роль Природи і яка роль людей в створенні права?» Для рішення основного питання правознавства корисними можуть бути звернення до ідеї одного із прихильників ідеї природного права Гуго Гроція, який писав: «Багато хто до цього часу робив спроби надати цій галузі (юриспруденції – А.К.) наукову форму, але ніхто не зумів зробити це, та, по правді кажучи, це і неможливо було виконати інакше, ніж ретельно відділивши те, що виникло шляхом встановлення, від того, що витікає із самої природи; на подібну обставину до цих пір якраз і не було звернено уваги.» [1.с. 5].

На нашу думку, сьогодні, в зв'язку з розробленням сучасної кримінально-правової доктрини Україною та рядом інших держав, і для вирішення «основного питання правознавства», за означенням Гуго Гроцієм, «обставина» вимагає особливо пильної уваги.

Як показують наші дослідження, «основне питання правознавства» може вирішуватися в сучасних умовах, виходячи, з так званого, принципу соціального натуралізму [2. с. 129-133].

В відповідності до цього принципу, Природа є найвищим законодавцем для всього сущого, в тому числі і для соціальних явищ. Виходячи з принципу соціального натуралізму, право – це явище (феномен), природне за змістом і соціальне за формою.

Рішення «основного питання правознавства» в відповідності до принципу соціального натуралізму дозволяє визначити право таким чином: право – це заснований на законах природи соціальний інститут впливу на поведінку людей, який виник в суспільстві для протидії виявленню людського свавілля, які і признаються правопорушеннями. Звідси «золоте правило» юриспруденції: не дій своєвільно, тобто всупереч законам соціальної природи і тоді твій вчинок не буде правопорушенням, в т.ч. і злочином.

На цьому, на нашу думку, повинна ґрунтуватися і доктрина права взагалі, і кримінально-правова доктрина.

В відповідності до такої доктрини створення, а потім і вдосконалення будь-якого кримінального кодексу повинно спиратись на те, щоб природні закони, на яких базується кримінальне право, як

можна повніше втілити в соціальну форму, тобто надати їм форму кримінального законодавства. Застосування кримінального законодавства в відповідності до цієї кримінально-правової доктрини полягає в тому, щоб пізнавши природне начало кримінально-правової норми, яка закріплена в КК, забезпечити його реалізацію в кримінальній юстиції.

На нашу думку, керуючись такою доктриною, людина, яка застосовує кримінально-правову норму, не буде застосовувати її під впливом свавілля і ілюзій і, таким чином, вдасться уникнути дуже поширеного останнім часом зловживання правом, в тім числі і зловживання кримінальним кодексом, а також різних помилок в правозастосовній діяльності.

Очевидно, що викладене вище стосується лише основ кримінально-правової доктрини. Для розвитку цієї доктрини ще належить вивести із її основ положення, якими треба керуватися при рішенні окремих питань кримінального права. Ці положення можуть бути, зокрема, сформульовані в вигляді певних принципів кримінального права, які на нашу думку, доцільно було б закріпити в тексті Кримінального кодексу України, як це має місце в КК РФ. Однак, кримінально-правова доктрина не може зводитись лише до принципів кримінального права. Очевидно, кримінально-правова доктрина повинна містити в собі і інші положення в сфері кримінального права, які випливають з принципу соціального натуралізму. Зокрема, наші дослідження з використанням принципу соціального натуралізму приводять до таких висновків.

Злочин – це дія, яка 1) завжди порушує природні закони соціального життя і тому є проявленням волі людини, яка перебуває в стані свавілля і 2) тому повинно бути заборонене законодавством під загрозою покарання.

Виходячи з цього, покарання – це передбачений кримінальним законодавством засіб впливу на волю злочинця, який має властивість стримувати волю людей, які перебувають в стані свавілля, від проявлення його в вигляді злочину.

Звідси можна зробити висновок, що покарання не має властивості усувати свавілля, яке проявляється в злочині, а має властивість лише стримувати людину від виявлення цієї сваволі в вигляді злочину. Не більше і не менше. Спроба використовувати покарання для досягнення інших цілей є проявленням правового волюнтаризму і утопізму.

Інші цілі, зокрема усунення свавілля, яке проявляється в вигляді злочинів, можна досягти вже не за допомогою покарання, а за допомогою соціальної культури людини. Як показують дослідження, існує така закономірність: чим вища соціальна культура людей, тим ефективніше покарання. А підвищення ефективності покарання сприяє, в свою чергу, його пом'якшенню в суспільстві з високою соціальною культурою.

Виходячи з викладеного, можна, на нашу думку, сформулювати культурно-правову концепцію протидії злочинності [3. с. 562-576], в відповідності до якої, злочинності можна протидіяти за формулою «культура + закон».

Перефразувавши відомий афоризм Ч. Беккарія про те, що «краще попереджувати злочини, ніж карати», культурно-правову концепцію протидії злочинності можна сформулювати таким чином: «краще з допомогою культури усунути свавілля людини, ніж карати за виявлення цього свавілля в вигляді злочину».

Культурно-правова концепція повинна, на наш погляд, стати важливою частиною кримінально-правової доктрини України. Вона може допомогти усуненню кримінально-правового волюнтаризму і утопізму як в законотворенні, так і в правозастосуванні.

Виходячи з викладеного можна зробити ще й такі висновки :

- 1) кримінальна юстиція в країні є такою, якою є кримінально-правова доктрина;
- 2) інтеграція української кримінальної юстиції в європейську кримінальну юстицію залежить від ступеня «європеїзації» кримінально-правової доктрини України, а не тільки кримінального законодавства.
- 3) Для розвитку сучасної кримінально-правової доктрини треба було б розробляти своєрідний Кодекс законів природного права, основу якого заклали своїми працями ще творці римського права.

Література:

1. Гроций Гуго. О праве войны и мира. – М.: 1994.
2. Костенко О.М. Принцип соціального натуралізму та його значення для юриспруденції і кримінології// вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. - 2003. - № 1 (5) .
3. Костенко О.М. Розвиток кримінального права в незалежній Україні. Державотворення і правотворення в Україні.- Київ, 2001.